

Obr. 1 Skupinové foto členů expedice Československého egyptologického ústavu do Nubie v roce 1964 pod vedením profesora Zbyňka Žáby (uprostřed s „expedičním“ psem) (foto archiv ČEGÚ) / Fig. 1 Group photo of the members of the expedition of the Czechoslovak Institute of Egyptology in Nubia in 1964, under the direction of professor Zbyněk Žába (in the middle, with the “expedition” dog) (photo archive of CIE)

Československá egyptologie ve světě studené války – doba Zbyňka Žáby¹

Adéla Jůnová Macková – Hana Navrátilová

V dějinách egyptologie v Československu vyniká skutečnost, že nejméně do roku 1958, tedy do založení Československého (dnes Českého) egyptologického ústavu, byly dějiny tohoto vědeckého oboru velmi silně spjaty s jeho jednotlivými představiteli, a nikoli s institucemi nebo učenými společnostmi. Charakter oboru určený silnými osobnostmi, které převažují nad institucionálním rámcem, je zřejmý zejména ve srovnání s německým nebo francouzským prostředím.

Také z tohoto důvodu je připomenutí stoletého výročí narození druhého profesora egyptologie na Karlově univerzitě podstatné. Zbyněk Žába začal navštěvovat univerzitu ještě v meziválečném období, jeho studia však byla násilně přetržena uzavřením vysokých škol za německé okupace. Po válce doháněl čas, který celá jeho generace takto

ztratila. Nyní byla vedena k tomu, aby ve zrychleném tempu dokončila kvalifikaci a zapojila se do poválečné obnovy akademického prostředí. Tato obnova dostala navíc velmi specifický ráz po únoru 1948, s nástupem komunistické ideologie, kdy byla země fakticky řízena jako satelit Sovětského svazu. Tatáž generace tedy prožila stalinské

čistky, udavačství a postupnou devastaci společnosti totalitním režimem, jakož i postupnou úlevu v poměrech 60. let. Dožila se ovšem i roku 1968 a nástupu přímé sovětské okupace.

Žába si byl těchto změn poměrů vědom, avšak jeho hlavním cílem bylo vybudovat vědecké pracoviště. Je potřeba předeslat, že v zájmu tohoto cíle byl ochoten činit i kroky, které se zpětně mohou jevit jako souhlas s politickým režimem, o jehož charakteru si přitom nedělal iluze. Jistě v institucionalizaci egyptologie v Praze spatřoval i naplnění povýtce osobních ambic, avšak jak se v tomto tematickém čísle *Pražských egyptologických studií* snažíme doložit, je nesporné, že dosáhl odborných výsledků, navázal na práci svých předchůdců a postavil do vědeckého života několik zajímavých osobností, svých žáků. Těchto výsledků by samozřejmě nedosáhl bez vazeb, které si budoval v mezinárodní egyptologii, a ani bez určitých politických kompromisů, jež tato doba vyžadovala.

Na rozdíl od generace svých učitelů nemohl spojit svůj osobní vědecký rozvoj například s delšími stážemi v zahraničí a s pravidelnou osobní výměnou informací, která byla součástí mezinárodní egyptologie nejméně od počátku 20. století. Byl odkázán, kromě nepřerušené písemné komunikace s Jaroslavem Černým, na výměnu publikací, krátkodobá setkání a v omezené míře na konference, avšak měl také jednu relativní výhodu – mohl těžit z dočasné orientace Egypta na socialistický blok, která se projevila silně zejména v letech 1955–1960.

Na Žábovu činnost jakožto vědce působícího v rámci socialistického autoritářského zřízení se lze dívat různou optikou. Jednou z možností je mapovat jeho osobní, respektive jím prosazované institucionální strategie vyjednávání, jimiž reagoval na celkovou společenskou atmosféru a politické podmínky doby. Řečeno jinými slovy, jaké prorožimní kroky byl Žába ochoten učinit výměnou za možnost rozvíjet obor, o jehož významu byl přesvědčen a za nějž se mohl také cítit odpovědným, a konečně, s jehož prosazením spojoval i svůj osobní kariérní úspěch? V tomto kontextu je možno sledovat nejen pohled na více či méně účinné strategie vyjednávání s režimem, které byly a jsou v rámci diktatur běžnou součástí prakticky všech sociálních aktivit, ale také na morální stanoviska disentu Žábovy doby, jež nás upozorňují na existenci hranic tohoto vyjednávání.²

Budeme zde však usilovat o to, aby Žábova činnost byla podána spíše deskriptivně, jako případová studie popisující výše zmíněné strategie existence v rámci autoritářského režimu. Důvodem je skladba příspěvků – ty představují různé kapitoly Žábovy činnosti, ovšem nezastupuje detailní biografii, která by tématu poskytla více prostoru, ani komparativní studii, jež by sledovala Zbyňka Žábu v kontextu ostatních vědců působících v socialistickém systému.

Tento systém lze považovat za totalitní či silně autoritářský. Nejsou to však totožné pojmy. V každém případě platí, že pokud v jeho rámci chtěli vědci vyvinout smysluplnou odbornou činnost, která se v řadě oborů vyznačovala nezbytností vymanit se z izolace socialistického bloku, byli v různé míře nuceni ke kompromisním stanoviskům vůči režimu. Úspěšných výsledků často docílili, aniž by si nějak zásadně „zašpinili ruce“ – a to nepochybně svědčí o jejich odolnosti. Ale fakt, že režim takové kroky vůbec vyžadoval, charakterizuje jeho podstatu.

Žábova úplná biografie teprve čeká na svůj vznik a napsat ji bude zřejmě vzhledem k absenci osobní pozůstalosti vcelku složité. Tento článek však ve spojení s ostatními příspěvky tohoto čísla *Pražských egyptologických studií* ilustruje ty aspekty jeho práce, které měly zásadní význam pro egyptologii, a snažíme se současně neopomenout ani kontext Žábovy činnosti.

Dětství a první studia

Zbyňek Žába se narodil 19. června 1917 v Doubravících u Dvora Králové.³ Pocházel ze staré miletínské učitelské rodiny. Jeho otec František Žába byl řídícím učitelem na malých místních školách, a tak Žába své rané dětství prožil ve vesničkách Račice, Lužany a Hoříněves. Středoškolská studia započal v roce 1930 na Rašínově státním československém gymnáziu v Hradci Králové, kam se s rodiči již po otcově odchodu do penze přistěhoval. Bylo to pro rodinu penzionovaného řídícího učitele bydlení velmi nákladné, ale Žába trpěl vleklým katarom průdušek a astmatickými záchvaty a potřeboval domácí ošetření v relativně pohodlném prostředí. Již v této době se zabýval klasickými jazyky, soukromě i jazyky románskými a dále ruštinou a polštinou.

Po maturitě 28. května 1938 si ve Francii léčil katar průdušek a navštěvoval zde jazykové kurzy na Poitierské univerzitě v Tours z podnětu svého učitele francouzštiny, profesora Viplera, který se podílel na jejich pořádání. Téhož roku se zapsal na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. Zde studoval do podzimního semestru 1938 klasickou filologii a srovnávací jazykozpyt, současně se účastnil přednášek a proseminářů francouzštiny, angličtiny a španělštiny, navštěvoval i hodiny orientalistické a učil se sanskrut u profesora Vincence Lesného. Ve druhém ročníku začal studovat rovněž egyptologii, ale v důsledku zavření vysokých škol v listopadu 1939 musel svá studia přerušit. Po celý zbytek války Žába pracoval. Začínal jako úředník u Kooperativy, několik měsíců strávil jako lesní dělník na Křivoklátsku a v letech 1941–1945 byl opět zaměstnán jako úředník, tentokrát v pojišťovně Viktoria-Labe, kde se díky své znalosti několika evropských jazyků prosadil jako cizojazyčný korespondent.

Student Jaroslava Černého a Františka Lexy

Po skončení války byl egyptologický seminář na Filozofické fakultě Karlovy univerzity obnoven, rušila se penzionování profesorů⁴ a do čela semináře se opět postavil profesor František Lexa. Žába se vrátil na fakultu hned v mimořádném letním semestru 1945, který byl zahájen již 1. června toho roku a trval do 7. září, zimní semestr nového akademického roku 1945/1946 pak byl zahájen na konci října 1945 (Zilynská 1998: 246–247). Entuziasmus akademické obce byl nesporný, neboť Praha byla osvobozena od německé okupace pouhých několik týdnů před začátkem mimořádného semestru. Nicméně je potřeba si uvědomit, že se do této obnovy začaly již promítat i ambice levicově orientovaných členů akademické obce. Rovněž čistky na akademické půdě a likvidace německé univerzity proběhly včetně charakteristických poválečných přehmatů (Zilynská 1998). Bylo to tedy komplikované prostředí, do něhož studenti a vědci Žábovy generace vstupovali.

Žába se stal jedním ze studentů nové generace egyptologie, která vystudovala ve druhé polovině 40. let a jejímiž učiteli se stali Černý a Lexa. Vedle Žáby je třeba ještě jmenovat Evu Jelínkovou;⁵ oba se zpočátku věnovali především lingvistice, což odpovídalo hlavnímu směřování výuky obou jejich učitelů. K Žabovým kolegům v poválečných kurzech patřilo několik dalších osob, budoucí vynikající orientalista Karel Petráček, který v letech 1946–1950 absolvoval na Univerzitě Karlově arabštinu a semitistiku, perskou a tureckou literaturu a egyptologii, dále nejmenovaný kněz⁶ a zachovalo se i jméno Boris Šmíd. Generaci učitelů i žáků ovlivnil nedostatek příležitostí v českém akademickém prostředí. Na jednu stranu sice vedl k žádoucí internacionalizaci oboru (absolventi egyptologie z Prahy se zapojili do mezinárodního vědeckého diskursu včetně přímé působnosti na zahraničních pracovištích), na stranu druhou však zkomplikoval fungování pražského egyptologického semináře. Černý přijal v roce 1946 místo profesora egyptologie na University College v Londýně, Jelínková emigrovala v roce 1948 a po pobytu ve Francii a Belgii zamířila také do Velké Británie, kde přednášela a vědecky pracovala na univerzitě v Manchesteru.

Odchodem Černého do Velké Británie vyvstala otázka obsazení vedoucího egyptologického semináře, jímž se původně měl v roce 1946 stát – přinejmenším teoreticky. Podobných (a bezvýsledných) jednání o jeho budoucí pozici se však vedla celá řada již od 30. let, a nepřekvapí tedy, že preferoval jednoznačnou nabídku University College a odešel do prostředí, kde měl kromě toho mnoho profesních i osobních vazeb (Jůnová Macková – Navrátilová

2016).⁷ V Praze měl jeho odchod nicméně velký dopad – Lexa odložil svůj předpokládaný odchod do důchodu a od září 1946 si za svého asistenta zvolil Žábu, jehož považoval za nadaného lingvistu, který se svému oboru od počátku studii intenzivně věnoval. Od roku 1946 Žába působil jako pomocná vědecká síla při egyptologickém semináři a usnesením profesorského sboru v dubnu 1947 se stal výpomocným asistentem.⁸ Toto místo pro něj bylo velmi důležité, neboť již v roce 1942 ztratil otce, a finanční situace rodiny tedy závisela do velké míry na něm.

Doktorem a docentem v Praze

Z rozsáhlé korespondence⁹ s Černým můžeme sledovat Žábův profesní vývoj, jeho obrovské pracovní nasazení a zároveň neustálou snahu udržet kontakt s Černým, neboť mu poskytoval důležitou zpětnou vazbu a stal se pro něj nejen odborným rádcem, ale i přítelem. Černý mu dovolil používat svou soukromou knihovnu, která až do počátku roku 1948 stále byla v jeho bytě v Košířích, než odcestovala do Londýna, a lístkové slovníky a písemně konzultoval jeho disertační práci *Les Maximes de Ptahhotep. Texte, traduction et commentaire* (Žába 1956a).

V roce 1948 se Černý pokusil zařídit pro Zbyňka Žábu zahraniční stáž ve Velké Británii. V korespondenci nastínil Žábovi možnost studia u egyptologa Battiscomba Gunna na univerzitě v Oxfordu i finanční náročnost dvouletého pobytu ve Velké Británii.¹⁰ Zbyňek Žába v té době řešil nejen ukončení svého doktorátu, ale též vojenskou povinnost

Obr. 2 Zbyňek Žába se svým učitelem Jaroslavem Černým v Ptahšepesově hrobce v Abúsíru (foto M. Zemina) / Fig. 2 Zbyněk Žába with his mentor Jaroslav Černý in the mastaba of Ptahshepses at Abusir (photo M. Zemina)

Obr. 3 Jaroslav Černý a Zbyněk Žába s egyptským egyptologem Ahmadem Fachrím (foto M. Zemina) / Fig. 3 Jaroslav Černý and Zbyněk Žába with Egyptian Egyptologist Ahmad Fakhri (photo M. Zemina)

a odložil celou záležitost až na rok 1949. Mezitím se mu též podařilo získat podporu od Orientálního ústavu a Československé národní rady badatelské, stejně jako placenou dovolenou od filozofické fakulty.¹¹ Situaci však zkomplikoval komunistický puč v únoru 1948. Pravděpodobně tedy tento odklad a další dnes již neznámé důvody zabránily Žabově odjezdu. Můžeme se jen domnívat, jakou roli zde hrál Lexa, který celé záležitosti přes počáteční vlažný souhlas nebyl příliš nakloněn, neboť se nejspíš právem obával, aby další jeho nadějný žák nezůstal ve Velké Británii. Žabovy možné ukvapenosti se ostatně obával i Černý a později se své partnerce a budoucí manželce paní Marii Sargentové o této své obavě i písemně zmínil.¹² Nešlo však o to, že by nechtěl Žabovi dopřát příležitosti, jakých se jemu samému dostalo – jejich korespondence svědčí dosti přesvědčivě o opaku –, ale mohl se obávat jak toho, že se Žába vystaví postihu ze strany komunistických úřadů, tak i toho, že v Praze Lexa osamí a obor se v podstatě rozloží.

O tom, že si zejména po roce 1948 přestal Černý dělat iluze o podstatě dění v Československu (pokud je kdy měl), svědčí náznaky v korespondenci s evropskými kolegy. Neznáme sice znění jeho dopisu odeslaného francouzskému egyptologovi (s ruskými židovskými kořeny a tedy s větším povědomím o středoevropských souvislostech) Georgesu Posenerovi krátce po únoru 1948, dochovala se však Posenerova odpověď – Černého přítel byl zcela konsternován

událostmi v Praze a tím, že „si Rusové místo nadšeného a loajálního spojence pořídili bezduchý satelit“.¹³

A dále měl Černý obavy o vlastní bezpečnost i o bezpečnost jiných emigrantů – obojí je jen naznačeno v korespondenci mezi ním a Sargentovou. Například v roce 1951 si psali o kanadské emigraci káhírských známých Černého, manželů Haisových (Jünová Macková 2008: 62–68), a paní Marie se zmínila, že Kanada je bezpečná země a že Jaro sám by se neměl obávat, neboť nyní patří do „této poloviny světa“.

Žabova kariéra nicméně zůstala spojena s pražskou egyptologií a Lexou. Dne 14. května 1949 požádal Lexa Ministerstvo školství, věd a umění, aby Žába zůstal asistentem na další dva roky, protože jej potřeboval pro pokračování vědecké práce v semináři. Napsal: „Zbyněk Žába po schválení egyptologické disertace: *Les Maximes de Ptahhotep, Texte, Traduction Commentaire*, oceněné výborně, se podrobil dne 12. 5. 1949 rigorosu z egyptských a starověkých dějin s prospěchem jednomyslně výborným, z *theorie státu a lidové demokracie* dne 4. 5. 1949, vedlejší rigorosu z *filozofie složí počátkem června tohoto roku*.“¹⁴ Žabova disertační práce, která se stala průlomovou studií pro studium Ptahhotepova naučení, však byla navzdory své kvalitě publikována až roku 1956 v Praze (Žába 1956a). Díky Lexovi mohl pokračovat ve svém oboru i ve školním roce 1949/1950 se stejným platem. O nových ideových poměrech svědčí ovšem již poznámka o rigorózu „z *theorie státu a lidové demokracie*“.

Významným datem v Žábově životě byl jistě 6. července 1949, kdy se oženil s Marií Fürstovou (narozenu 19. ledna 1918), státní gymnaziální profesorkou. V korespondenci s Černým se její jméno objevuje hned zpočátku v prvních dopisech z roku 1946,¹⁵ kdy se pravděpodobně setkávali na fakultě, kde studovala řečtinu, a prolíná se dalšími listy, většinou s Žabovým povzdechem, že „Marianne“, jak své budoucí ženě přezdíval, učí v Žatci a je velmi nsnadné získat pro ni místo v Praze. Nakonec se to však přece jen povedlo a další významnou událostí týkající se jeho rodiny bylo narození syna (15. května 1951), který dostal jméno Zbyněk. V dochované oficiální korespondenci jsou tyto dvě události komentovány jen krátkými zmínkami. K narození syna například připsal několik řádek na konec dopisu pro Černého: „*Používám této příležitosti, abych Vám oznámil, že se nám 15. t. m. narodil syn. Doufám, že bude také „piqué par le canard égyptien“¹⁶ – jak to říkal Maître Maspero – a že bude jako jeho otec jednou Vaším žákem.*“¹⁷ Vzhledem k tomu, že se k rodinné stránce jeho života, respektive k Žabovu životu mimo pracoviště vůbec, nedochoval větší přístupný archivní soubor, nemáme o jeho soukromém životě téměř žádné informace kromě těchto kusých, zprostředkovaných v korespondenci s Černým.

V průběhu 50. let se Žába stal uznávaným egyptologem; v dubnu 1950 byl převeden mezi odborné asistenty¹⁸ a v květnu 1952 byl navržen na pozici zástupce docenta na Karlově univerzitě. Začal si také budovat mezinárodní publikační činnost, která byla celkem pravidelná, ačkoli kvantitativně nedosahovala produkce Černého. To však lze vysvětlit jiným rozložením pracovních aktivit, neboť zahrnovaly i administrativní a také ideovou zátěž,¹⁹ kterou Žába na fakultě podstupoval.

I za daných limitujících okolností publikoval Žába v roce 1950 fragmenty sarkofágu místokrále Merimose (Žába 1950), dále v Archivu orientálním (v čísle na Lexovu počest nazvaném *Diatribae quas amici collegae discipuli Francisco Lexa*) článek o situaci československé egyptologie (Žába 1951a) a dobově poněkud poplatný text o „revoluci“ ve starém Egyptě, který je výtahem z jeho přednášky (Žába 1951b). Vzápětí připravil text o astronomické orientaci významných egyptských staveb (Žába 1953).

Návrh datovaný do května roku 1953, vzešlý od Katedry dějin filologie Předního a Středního východu a Indie a adresovaný děkanátu, je výstižným dokladem o Žabově pozici na fakultě a o jeho vědeckých kvalitách: „*Dr. Zbyněk Žába přednáší již po více let egyptologii v rámci reformovaného studia s týdenním úvazkem 8 hodin. Jeho vedoucí učitel, prof. dr. František Lexa, Laureát Státní ceny, byl penzionován, přesto však začal přednášet po odchodu dřívějšího doc. egyptologie dr. Jaroslava Černého do Anglie. Protože prof. dr. F. Lexa nehodlá v příštích letech přednášet tak vysoký úvazek, aby se mohl věnovat dokončení velkých vědeckých prací, které má rozpracovány, bude zapotřebí interní síly, která by převzala velkou část přednášek prof. Lexy. Tento stav si vyžádá alespoň zástupce docenta.*“²⁰ V květnu 1953 byl Žába jmenován státním docentem.²¹ Od roku 1953 začal pravděpodobně též samostatně přednášet. Jeho výuka se poprvé objevuje vedle Lexových přednášek; nejprve se jednalo převážně o lingvistická témata, později též o dějiny Egypta a ve školním roce 1960/1961 je poprvé doložena přednáška na téma egyptské archeologie.²²

Od kulturní delegace k egyptologickému ústavu

V roce 1956 vyslalo Československo do Egypta kulturní delegaci, která měla přímo na místě „doladit“ navrhovanou kulturní dohodu mezi Československem a Egyptem a připravit návrhy na realizaci této dohody.²³ V rámci delegace se do Egypta vypravili též dva českoslovenští egyptologové, František Lexa a Zbyněk Žába. Právě z této doby je také datován dnes již skartovaný spis Státní bezpečnosti, kde byl Žába veden jako informátor.²⁴ Je velmi pravděpodobné, že Žába přijal formální spolupráci jako nutnou daň za to, že mohl relativně volně cestovat. O jeho skutečném smýšlení však tento krok, který lze jistě považovat za účelový, mnoho nevyovídá, a to zejména ve světle dopisů skutečných udavačů (viz dále).

Program cesty kulturní delegace byl upraven podle přání obou egyptologů, a tak se vedle oficiálních jednání na ministerstvu školství v Káhiře a v Alexandrii vypravili též na poznávací cestu za egyptskými pamětihodnostmi a doslova na otočku dojeli lodí až ke skalním chrámům Ramesse II. v Abú Simbelu. Tato cesta měla zcela jistě dopad na pozdější Žabovo rozhodnutí zapojit se do akce UNESCO na pomoc Núbii i na výběr lokality výzkumu. Pro egyptology bylo výsledkem cesty nejen uzavření kulturní dohody, která umožňovala mimo jiné studentské a vědecké výměny mezi oběma zeměmi, ale též navázání kontaktů s egyptskými egyptology a úředníky ministerstev. Z hlediska politické atmosféry mezi oběma zeměmi si nelze nepovšimnout Žabova dobrého načasování v kontextu nárůstu obchodních vazeb i jisté otevřenosti, kterou Egypt tehdy dával najevo k socialistickému bloku. Opět tu můžeme mluvit o oportunismu, avšak pro Žábu dost možná „účel světil prostředky“.

Již za tohoto delegačního pobytu v Egyptě zkoumal Žába možnost založení egyptologického ústavu a jeho šance na povolení k terénním pracím. Setkal se s přátelským přijetím svého plánu a ihned po návratu do Prahy vypracoval první návrh na založení Československého egyptologického ústavu. Ve svých plánech zdůrazňoval především nutnost propojení ústavu s filozofickou fakultou, aby měl možnost navázat na tradici egyptologického semináře a pokračovat ve výuce egyptologie, a nezbytnost terénních expedic v Egyptě, jež by mu umožnily přístup k původnímu materiálu.²⁵

V téže době nadále publikoval – v roce 1956 konečně vyšel jeho překlad *Ptahhotepových naučení* (Žába 1956a), jakož i příspěvek ve sborníku papyrologického kongresu, konaného o rok předtím ve Vídni (Žába 1956b). Kromě toho se stále zabýval plánem na edici pražských ostrak, o kterém komunikoval již od konce 40. let s Černým a k jehož naplnění nedošlo.

Jednání o budoucím ústavu se protahovala a Žába nakonec v lednu 1957 odpověděl na výzvu ministerstva školství, které vypsalo výběrové řízení na post lektora českého jazyka v Káhiře. Odůvodňoval to především svou pedagogickou průpravou a zároveň poukazyval na jedinečnou možnost spojení této práce s jeho zájmy egyptologickými a s příležitostí k jednání s egyptskými představiteli ohledně zřízení egyptologického ústavu: „*Naproti tomu lektorát češtiny v Káhiře by se uskutečnil brzy, egyptologu by poskytl příležitost studia a práce v egyptologii na místě v Egyptě,*

dovoloval by dodatečně přijmout a současně vykonávat případný úkol hostujícího profesora egyptologie, zvláště pak by v případě realizace návrhu na zřízení zmíněného Československého archeologicko-egyptologického ústavu v Káhiře umožnil jinak nenahraditelnou přítomností v Egyptě veškeré nutné přípravné práce k založení takového institutu. Konečně dal by lektorovi příležitost naučit se dokonale egyptské arabštině.“²⁶ V téže době také řešil dodatečnou kandidaturu věd, neboť se stala podmínkou docentury.²⁷

Odjezd do Egypta byl neustále odkládán a nakonec byl stanoven až na září 1957. Ministerstvo školství v rámci projednávání založení egyptologického ústavu vyžadovalo podklady k finanční náročnosti a další informace ohledně fungování a terénní práce ústavu v Egyptě. Z těchto důvodů byl Žába ještě v červnu vyslán na týdenní pracovní cestu do Káhiry. Zdůvodnění této cesty vysvětluje též postoj ministerstva k důležitosti Žabova následného pobytu v Egyptě: „*Doc Žába vedle své funkce lektora jazyka českého má v Egyptě splnit druhý závažný úkol tj. prozkoumat podmínky, za jakých by se mohl v Egyptě zřídit čs. egyptologický ústav. Návrh na zřízení egyptologického ústavu byl projednán se všemi příslušnými místy a jeho realizaci byla přislíbena pomoc prezidentem republiky a náměstkem předsedy vlády V. Kopeckým. K tomu, aby mohl být vypracován návrh na schválení pro vládu, je třeba zjistit na místě finanční podklady a další a ostatní potřebné údaje. Zejména je nutno osobní přítomností na místě konsultovat otázky související se zřízením institutu s řadou eg. universitních profesorů a provést urychleně odborné šetření na různých místech v Egyptě a na pracovištích (při vykopávkách) dnešního stavu při podobných pracích egyptských ústavů egyptologických.*“²⁸

V letech 1957–1959 působil Žába jako lektor na Vysoké škole jazyků v Káhiře a vyučoval zde český jazyk (viz Ondráš v tomto čísle). V Káhiře pobýval i s rodinou a vzhledem k nízkému platu obdrženímu z egyptské strany (navíc sníženému proti původní domluvě) mu československé ministerstvo školství každý měsíc mzdu dorovnávalo.²⁹ Žába učil na plný úvazek řádné dopolední i večerní kurzy. Stal se prvním řádným profesorem češtiny a pro své žáky připravoval nejen vlastní výuku, ale též učebnici českého jazyka.³⁰ Žába zároveň využil možnosti svého pobytu v Egyptě ke studiu v knihovnách a muzeích v Káhiře. Navázal společenské i přátelské kontakty s egyptskými egyptology a získal cenné zkušenosti a rady, jež mohl uplatnit při budování egyptologického ústavu a návrhu terénních prací v Egyptě.

Žabovy návrhy, několikrát upravované a mnohokrát schvalované na úředních místech, byly po dlouhých peripetiích schváleny – obzvláště složitá byla jednání o možnosti zařazení egyptologického ústavu mezi ústavy univerzitní či mezi ústavy akademické a postoj Orientálního ústavu Československé akademie věd k této otázce – a dne 1. října 1958 byl založen Československý egyptologický ústav. Jeho prvním ředitelem se stal František Lexa, jakkoli to pro nemocného akademika byla již spíše formální pocta. V květnu následujícího roku byla pak slavnostně otevřena i pobočka v Káhiře. Žába se díky svému pobytu v Egyptě zúčastnil vedle Lexy slavnostního ceremoniálu a zároveň se pustil do přípravných prací, tedy hlavně do vybudování základny expedice a zajištění všech povolení

k prvním terénním pracím na československé koncesi v Abúsíru. Po návratu do Prahy se pak podílel na vybudování ústavu a na přípravě první československé expedice do Egypta (Júnová Macková, v tisku).

Návrat do Prahy – profesorský post a akce UNESCO v Núbii

Počáteční fungování ústavu bylo složité, Lexa byl již velmi nemocen, a ústav začal vyvíjet činnost až po Žabově návratu z Egypta v listopadu 1959. Aby mohl jednat s egyptskými úřady, bylo potřeba, aby mu byla urychleně uznána hodnost profesora, o níž se ucházel. V říjnu 1959 navrhla Vědecká rada Univerzity Karlovy na požadavek Filozofické fakulty jmenovat Žábu profesorem egyptologie (celá záležitost se neuvěřitelně protáhla, konkurs byl vypsán s uzávěrkou v prosinci 1956 a až v prosinci 1957 byl Žába schválen fakultní vědeckou radou). Důvody uvedené v návrhu hovoří nejen o jeho vysoké kvalifikaci, ale též o nezbytnosti tohoto rozhodnutí, neboť Žába se stal jediným adeptem, který mohl tento obor po odchodu profesora Lexy do důchodu (v jeho 83 letech) vést. „*Doc dr Zbyněk Žába je vedle ak. Fr. Lexy, který v 83 letech odešel do důchodu, jediným naším egyptologem: jeho vědecká práce je velmi vysoce hodnocena i zahraničními odborníky jak se ukázalo při otevírání Čs. egyptologického ústavu Univerzity Karlovy v Káhiře, jehož se dr. Žába účastnil jako člen čs. delegace vedle akademika Lexy a děkana filologické fakulty KU prof. Dolanského. Vědeckou kvalifikaci pro jmenování profesorem přisuzuje Žabovi nejen jeho učitel ak. Lexa, nýbrž i akademik V. Struve, člen Akademie věd SSSR, a prof. univ. v Oxfordu Jaroslav Černý, člen Britské akademie. Po odchodu prof. Černého do Oxfordu v r. 1946 zůstal u nás prof. Lexa jako jediný representant čs. egyptologické vědy. V dr. Žabovi vychoval si ak. Lexa nástupce, jehož nyní po svém odchodu do pense navrhuje za profesora.*“³¹ Dne 21. října 1959 byl Žába jmenován ústy prezidenta republiky Antonína Novotného profesorem pro obor egyptologie s platností od prosince 1959.³² Stojí za povšimnutí, že přinejmenším ve vědeckém diskursu byl člen Britské akademie uveden vedle sovětského akademika zcela bez problémů. Na druhou stranu je třeba připomenout, že navzdory politické realitě se Žába neustále snažil, aby byl Černý vnímán jako český egyptolog. Ať už si byl vědom toho, že korespondence je sledována (a chtěl působit diplomaticky a loajálně), nebo si dopřával neuvěřitelně naivní iluze, neváhal Černému neustále psát, že doufá v jeho návrat – a to jak na počátku 50. let,³³ kdy by takový krok mohl Černého stát svobodu a možná i život, tak například i v roce 1957, kdy ještě oběti stalinských čistek nebyly ani rehabilitovány. Jeho učitel ovšem zvolil bezpečnější – a v konečném důsledku také velmi účinný – způsob, jak s českou egyptologií spolupracovat, a byl mu i nadále chápavým mentorem. Stojí za povšimnutí, že tento přístup se objevuje jako jeden z častých způsobů, jakým se vědec, který odešel ze země svého původu a dlouhodobě působí jinde, opět angažuje ve své původní vlasti v zájmu svého oboru (Wagner 2009: 67). Černý tak ovšem navíc činil napříč politickými bloky.

Pokud šlo o praktické fungování nového ústavu v Praze a Káhiře, v září 1959 doporučilo kolegium děkana na

Obr. 4 Katamarán *Sadiq en-Núba*, „Přítel Núbie“, na expedici v roce 1961 (foto archiv ČEGÚ) / Fig. 4 Catamaran *Sadiq en-Nuba*, „Friend of Nubia“, during the 1961 expedition (photo archive of CIE)

základě návrhu ředitele egyptologického ústavu, aby byli členy ústavu jmenováni egyptolog Zbyněk Žába a arabisté Felix Tauer, Karel Petráček a Rudolf Veselý. Jmenování nakonec byli postupně až na počátku 60. let, kdy se dalšími členy ústavu stali lékař a archeolog Evžen Strouhal, filolog František Váhala a arabista Milan Fiedler. Počátkem roku 1960 zemřel František Lexa a od 15. února 1960 se Zbyněk Žába prozatímně ujal vedení ústavu. Úředně ho tímto úkolem pověřil rektor Univerzity Karlovy dne 7. března 1960.³⁴

Hlavním úkolem egyptologického ústavu byl již od jeho založení systematický výzkum abúsírského pohřebiště, jenž započal průzkumem Ptahšepesovy mastaby a měl umožnit získání materiálů ke studiu hospodářských a sociálních poměrů ve starověkém Egyptě, a záchranné archeologické a epigrafické práce v Núbii v oblastech, které byly později zaplaveny vodou asuánské přehrady (viz články ve speciálním čísle *Pražských egyptologických studií* XIV/2015). Současně s pracemi egyptologickými probíhaly i práce antropologické – zde se jednalo o výzkum vývoje a osídlení starověkého Egypta a živého obyvatelstva v Núbii. Práce arabistického oddělení byla zaměřena na studium a vyhodnocování arabských historických a vědeckých textů v Československu, památek arabské vědy a filozofie, vývoje a struktury spisovné arabštiny a dialektů, arabské literatury a historie. Význačnější památky pak měly být zpracovány a postupně vydávány. Současně

probíhaly též práce na vyhledávání a zpracovávání staroegyptských památek v československých sbírkách (Verner 1998 a 2008; Jůnová Macková – Navrátilová 2015: 17–29; Krejčí 2009).

Žába neustával ve svých živých kontaktech s Černým, a to jak písemných, tak – díky možnosti setkat se v Egyptě – opět i osobních. To mu vyneslo podezírání a napadání ze strany komunistických udavačů. Jeden ze spisů státní bezpečnosti z počátku 60. let líčí Žábu jako „apolitického odborníka sledujícího své osobní ambice“, stýkajícího se s „emigrantem“ Černým. Žábova korespondence s Černým pak byla sledována.³⁵ Můžeme-li tedy Žábu pro jeho formální souhlas s režimem, respektive pro jeho nedostatek aktivního nesouhlasu, považovat za oportunistu, neunikl tento fakt ani jeho „nadřazeným“ v řadách Státní bezpečnosti. Žábův svazek jako informátora byl ostatně uzavřen k roku 1962. Nabízí se úvahy o jeho rozporuplné osobnosti, avšak jediným známým osobním dokumentem z té doby jsou právě jen dopisy Černému, tedy pramen s určitými limity.

Žábovi žáci a pokračovatelé

Jedním z důvodů, proč si Zbyněk Žába vymínil zřízení egyptologického ústavu v rámci Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, byla nutnost vzdělávat další generaci egyptologů. Po Lexově smrti zůstal jediným profesorem egyptologie

v Československu. Výuka egyptologického ústavu tak probíhala v úzké spolupráci s Katedrou filologie a Katedrou Předního a Středního východu a Indie. Jako Žábův asistent pro výuku egyptologie byl přijat Váhala (bohemista, jazykovědec, který vyučoval egyptštinu).³⁶ První čtyři posluchači byli přijati ve školním roce 1960/1961 na obor egyptologie v kombinaci s archeologií – Pavel Červíček, Jaromír Málek, Ján Midžiak a Miroslav Verner.³⁷

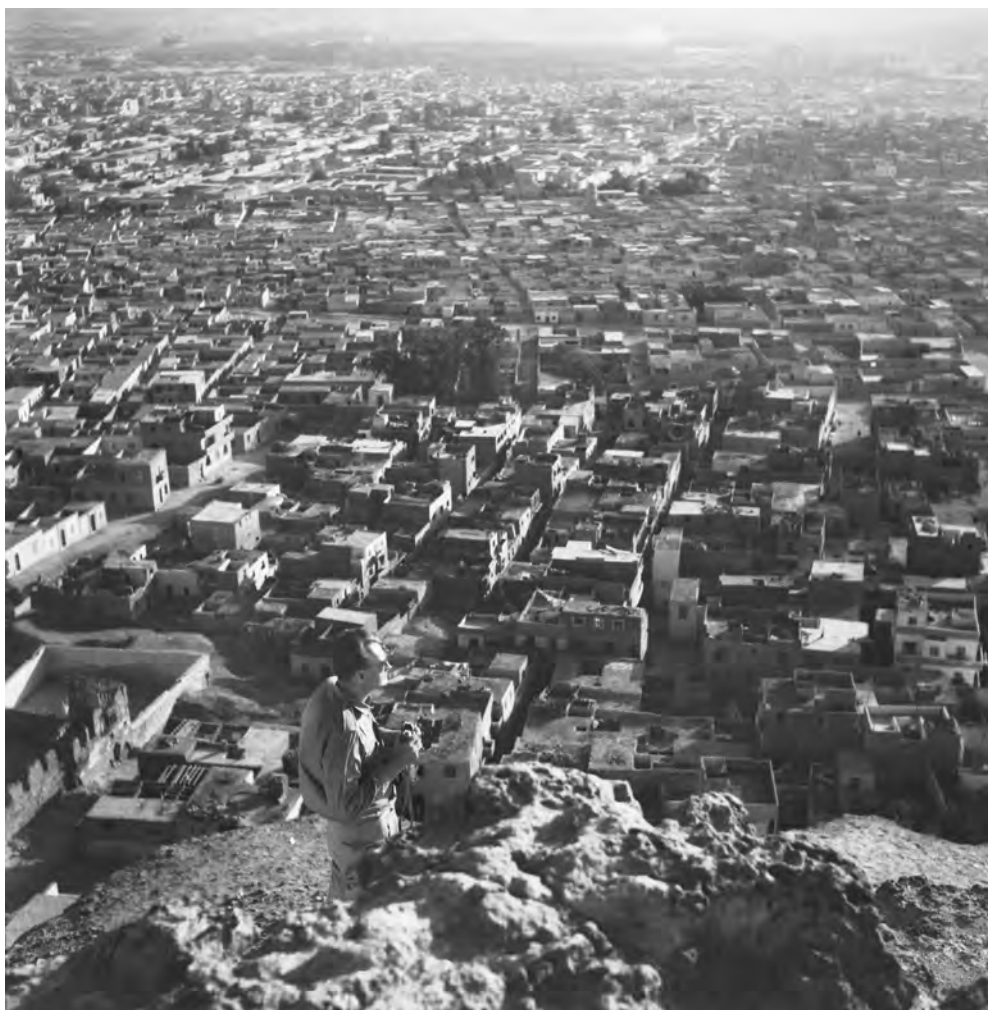
Žába velice stál o to, aby vychoval generaci schopných a dobře trénovaných egyptologů s filologickými i archeologickými znalostmi – jeho snažení je o to pochopitelnější, uvědomíme-li si, že musel postavit tým pracovníků pro expedice UNESCO v Núbii. Studenti se zapojili již v roce 1963 – Málek a Midžiak, později Verner a Červíček. Jak poznamenal Verner (2009: 581), v daných poměrech to od Žáby bylo odvážené rozhodnutí a pro studenty velká příležitost seznámit se s terénní prací, jakkoli pro realizaci svého plánu sestavit tým v každém případě nutně potřeboval.

Po skončení studií se nastupující egyptologové podíleli na chodu egyptologického ústavu, na expedicích do Abúsíru a na zpracování nálezů. Přelomovým se stal rok 1969. Málek odjel v roce 1968 do Oxfordu (jeho pobyt byl předjednaný již roku 1967),³⁸ kde se podílel na vytváření unikátní bibliografie *Topographical Bibliography*, a po srpnových událostech v Praze a následné pracovní nabídce v Oxfordu se do Československa již nevrátil, i když do začátku 70. let byl s pražským ústavem v kontaktu

(ten pak opět obnovil po listopadu 1989). Midžiak, který působil též v Československém rozhlasu jako reportér, byl jedním z jeho zaměstnanců, kteří vysílali v noci z 20. na 21. srpna 1968. Za své postoje byl vyhozen jak z rozhlasu, tak z filozofické fakulty.³⁹ Červíček odešel do Německa.

Zbyněk Žába zemřel náhle v roce 1971. Do čela ústavu, který byl posléze na několik let včleněn do Katedry dějin filologie Předního a Středního východu a Indie a tím v podstatě zrušen, se postavil Váhala. Ze Žabových nadějných studentů zůstal v Praze jen Verner, který se v roce 1975, po smrti Váhaly, zasloužil o druhé založení Československého egyptologického ústavu a o jeho následné přežití jako samostatného institutu.

Sedmdesátá léta v dějinách československé egyptologie musejí na své komplexní zhodnocení vyčkat, avšak je nutno předeslat, že toto tzv. normalizační období znamenalo nejen zápas o udržení ústavu v dosti složitých politických a společenských podmínkách, ale přineslo i úspěchy – jedním z nich bylo přijetí daru Černého knihovny, dalším návrat československých egyptologů na mezinárodní fórum na prvním velkém mezinárodním egyptologickém kongresu v roce 1976 (Verner 1979) a obnovení výzkumné činnosti v Abúsíru po normalizační pauze. Obojí je výsledkem práce generace Žabových žáků, a to nesporně díky jejich osobním schopnostem, ale také díky základům, jež položil jejich učitel a jeho mentoři Jaroslav Černý a František Lexa.

Obr. 5 Zbyněk Žába zhlíží z mokattamských kopců na káhirské Město mrtvých (foto M. Zemina) / Fig. 5 Zbyněk Žába looking at the City of the Dead in Cairo from the Moqattam Hills (photo M. Zemina)

Dosáhnout kontinuity české egyptologie navzdory železné oponě nebyl malý výkon. Nelze konečně opomenout ani mezinárodní tvář pražské egyptologické školy, kterou po Černém reprezentoval Málek v čele pracoviště *Topographical Bibliography* v Oxfordu, tohoto „Scotland Yardu“ egyptologie. To bychom se však dostali již do oblasti časově nejbližších kapitol moderních dějin.

Charakter Žabových mezinárodních kontaktů

Žába byl členem mnoha významných československých i zahraničních společností: Československé společnosti orientalistické, Československé společnosti astronomické, Association internationale des égyptologues (Kodaň), Egypt Exploration Society (Londýn), Association Internationale des Papyrologues (Brusel), Sociétés des égyptologues français (Paříž), Fondation Égyptologique Reine Élisabeth (Brusel), Societate de Studii Orientale (Bukurešť). Ačkoli byl režimem sledován, nebylo mu bráněno v mezinárodní činnosti. Byl *de facto* ve styku

s exilem, přesto nebyl perzekvován. Žába zařadil do svého pracovního plánu z nutnosti i ze zájmu četné cesty – relativní volnost, s jakou mohl cestovat, také dokládá shovívavost režimu k jeho osobě. Kromě pobytů v Egyptě nelze opomenout cestu do Moskvy v roce 1963 a rovněž i návštěvy Británie, konané s pomocí Černého a později v souvislosti s převozem darované knihovny. V březnu 1967 tak děkoval Černému za příjemný pobyt v Anglii, který proběhl v lednu toho roku,⁴⁰ a předznamenal zase Černého návštěvu v Československu v květnu 1967 (Růžová 2010: 51–52).

Je pravděpodobné, že jedním z důvodů tohoto postoje byl i určitý zájem komunistického Československa na orientalistice, neboť mohla být využita při prosazování jak ekonomických zájmů (v podstatě v tradici meziválečného Československa), tak v antikoloniální rétorice nabízející zemím třetího světa „bratrskou“ socialistickou pomoc (Westad 2005).

Nešlo však vždy právě o aktivní podporu vědců (logistika nubijské archeologické operace nesvědčí o automatických

Obr. 6 Zbyněk Žába doprovázející Jána Marka (tehdejšího československého ministra zahraničních věcí) během jeho návštěvy Gízy (foto M. Zemina) / Fig. 6 Zbyněk Žába accompanying Ján Marko (the Czechoslovak Minister of Foreign Affairs) during his visit to Giza (photo M. Zemina)

režimních preferencích), spíše byl jejich záležitostí a snahám ponechán volný průběh. A této shovívavosti dokázal Zbyněk Žába v každém případě využít na maximum ve prospěch nejen své kariéry, ale celého svého vědního oboru. Na rozdíl od Černého nebyl učitelem a mentorem, nepředal svým žákům zdaleka tolik, kolik sám přijímal od Černého i od Lexy. Nicméně dostal československou egyptologii k terénní práci na vlastní koncesi, a založil tak novou kapitolu v jejím vývoji.

Je tedy možno říci, že slova, která napsal Žábův nástupce, třetí ředitel Československého egyptologického ústavu František Váhala (1971: 261), obsahují velký díl přesného pozorování: „*Svou prací vědeckou i archeologickou v terénu a osobními styky jak se všemi vynikajícími kulturními pracovníky egyptskými, tak s egyptology téměř celého světa podařilo se mu vyvést československou egyptologii z její izolovanosti a zapojit ji do živého proudu egyptologie světové a získat jí vážnost a úctu na světovém fóru.*“ Na jednu stranu učinil krok typický pro dějiny vědy 20. století (Wagner 2009: 2, 105) – podílel se na vybudování národního vědeckého pracoviště, které se pustilo do soutěže s ostatními. Nebyl a nemohl být v takové míře a v takovém rozsahu kosmopolitním členem mezinárodní „invisible college“ egyptologů, jako byl Černý. Na druhou stranu zajistil další institucionální bázi pro svůj obor a získal si respekt, důležitý pro její další rozvoj i příspěvky k činnosti mezinárodní vědecké obce.

Místo závěru

Jsmo si vědomi toho, že toto není Žábova kritická biografie a z výše naznačených důvodů ani být nemůže. Nezařadili jsme zde v dostatečném rozsahu kritické hlasy jeho současníků a žáků, ne však proto, že by nám šlo o jejich marginalizaci, nýbrž proto, že zde pro jejich analýzu není prostor. Nezapomínáme na ně – nezdvorné poznámky o Jelínkové v korespondenci s Černým naznačují až nezdavou soutěživost, občasně diktátorské chování na půdě pražského ústavu i během expedic, autoritativnost, která snad kryla osobní nejistotu.

Manévrování mezi politickými požadavky, možná usnadněné některými osobními kontakty, muselo zejména v první polovině 50. let stát nemalé úsilí. Otázkou zůstává rozsah Žabových a zejména Lexových kontaktů se Zdeňkem Nejedlým (s nímž se Lexovy cesty protuly již za studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze či později v rámci jeho působení v České akademii věd a umění a samozřejmě v Československé akademii věd)⁴¹ a s dalším komunistickým ministrem informací a později kultury Václavem Kopeckým (1897–1961), popřípadě s jeho synem Ivanem, který působil v 50. letech na ministerstvu zahraničních věcí. Nelze pominout jisté napětí, jež se projevilo mezi Žábou deklarovaným prorežimním postojem a názory aktivních stoupců autoritářského systému. Toto je snad nejvíce patrné, srovnáme-li jeho marxistickou rétoriku poznamenaný výběr publikací, jeho spolupráci se Státní bezpečností a jeho pravděpodobnou faktickou lhostejnost k politické agitaci a roli informátora.

Byl si tedy dobře vědom nutnosti vybudovat patřičnou „fasádu“ své prezentace jako vědce, nebyl však ochoten

ke kompromisu, pokud šlo o čas věnovaný odborné práci, popřípadě zřejmě i osobním zálibám. Zde možná stojí za zmínku, že podobně jako od orgánů socialistického zřízení očekávaná politická angažovanost byl ovšem Žábou zčásti marginalizován i jeho rodinný život.

Nicméně, pro sestavení portréту Zbyňka Žáby jako člověka i vědce máme stále vlastně velmi málo materiálu. Mnoho z toho, co podnikl, mělo jediný cíl – zajistit jeho kariéru, jeho postavení a ústav, který vedl. A výsledkem bylo fungující vědecké pracoviště a mezinárodní renomé československé egyptologie. Zbyněk Žába i jeho kolegové a žáci za to platili nemalou cenu.

Poznámky:

- ¹ Tato studie vznikla za podpory Anglo-Czech Educational Fund, registered charity no. 1110348, projekt J. Černý, při Griffith Institute, University of Oxford, a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha. Dále její vznik podpořila Grantová agentura České republiky, číslo projektu 17-22085S: *Habitus českých vědců v letech 1918–1968. Příklad dvou generací.*
- ² K této problematice viz například Petráň (2015); Olšáková (2014); Volná – Jareš – Spurný – Pinerová (2009).
- ³ K Žabově životopisu viz Archiv Univerzity Karlovy (dále: AUK), osobní spis Zbyněk Žába, karton 662, inv. č. 4903, oddíl 1951–1955, Vlastní životopis; také Bierbrier *et al.* (2012: 597); Verner (1972); Váhala (1971 a 1973); Strouhal (1987).
- ⁴ Soukromý archiv Lexovy rodiny, Dekret Ministerstva školství a osvěty č. j. 107.446/40-III/2 ze dne 3. září 1940, kterým byl Lexa dán do penze.
- ⁵ Eva Jelínková, později Eve Reymond (1923–1986), působila po studiích ve Velké Británii (k jejímu životopisu viz Bierbrier 2012: 462–463; Růžová 1996).
- ⁶ Griffith Institute Archive, fond Jaroslav Černý, korespondence, Černý Mss. 21.2001.
- ⁷ V Praze žila sice jeho osmdesátiletá matka Anna Černá (*1866) a bratr Miloslav (*1901), avšak v Londýně si vytvořil nové zázemí v rodině paní Marie Sargantové. V roce 1946 navíc nemohl předpokládat, že jeho pravidelný kontakt s rodinou v Praze bude zablokovan železnou oponou. Po roce 1948 jej částečně suplovala právě Sargantová, později vdaná Černá, jelikož do Československa cestovat mohla (srv. též Růžová 2010).
- ⁸ AUK, osobní spis Zbyněk Žába, karton 662, inv. č. 4903. Složka k roku 1947. Jako výpomocný asistent pobíral plat 2 504 Kčs měsíčně.
- ⁹ Viz Griffith Institute Archive, Oxford, fond Jaroslav Černý, korespondence Černého a Žáby z let 1946–1970.
- ¹⁰ Griffith Institute Archive, Oxford, fond Jaroslav Černý, korespondence Černého a Žáby z let 1946–1970. Dopis Žáby Černému ze dne 14. února 1948. Viz také Jünová Macková – Navrátilová (2016).
- ¹¹ Griffith Institute Archive, Oxford, fond Jaroslav Černý, korespondence Černého a Žáby, Černý Mss. 21.2008. Dopis ze dne 14. února 1948, Praha. Podle údajů v tomto dopise dorazil dopis Černého do Prahy ve středu 11. února 1948.
- ¹² Griffith Institute Archive, Oxford, fond Jaroslav Černý, soubor korespondence, Černý Mss. 21.2269–21.2379.
- ¹³ Griffith Institute Archive, Oxford, fond Jaroslav Černý, korespondence Černého a Posenera, Černý Mss. 21.1622–21.1725, dopisy z roku 1948. Dopis ze 14. března 1948, č. 21.1641.
- ¹⁴ Národní archiv (dále: NA), Ministerstvo školství a kultury, Praha – osobní, nezpracovaná II. řada, Zbyněk Žába. Lexova žádost na Ministerstvo školství, věd a umění ze dne 14. května 1949.

- ¹⁵ Griffith Institute Archive, Oxford, fond Jaroslav Černý, korespondence Černého a Žáby z let 1946–1970.
- ¹⁶ *Piqué par le canard égyptien* – přeloženo z francouzštiny znamená „klovnut egyptskou kachnou“. Žába jako hrdý otec zjevně doufal, že jeho syn se rovněž nadchne pro Egypt.
- ¹⁷ Archiv Českého egyptologického ústavu (dále archiv ČEGÚ), korespondence Černého a Žáby. Dopis Žáby Černému ze dne 17. května 1951.
- ¹⁸ AUK, osobní spis Zbyněk Žába, karton 662, inv. č. 4903, oddíl 1951–1955. NA, fond Ministerstvo školství a kultury, Praha – osobní, nezpracovaná II. řada, Zbyněk Žába. Žábovi byl od března 1951 zvýšen plat na 7 000 Kčs.
- ¹⁹ Ta se odráží také v jeho korespondenci s Černým, ač se Žába cíleně vyhýbá přímé kritice režimu (srv. Růžová 2010: 43–53).
- ²⁰ AUK, osobní spis Zbyněk Žába, karton 662, inv. č. 4903, oddíl 1951–1955. Složka s návrhem na jmenování Zbyňka Žáby zástupcem docenta obsahuje dokumenty z let 1952 a 1953 včetně jeho obsáhlého životopisu. První návrh na jmenování je ze dne 19. května 1952, č. 442/6, 1952. Soukromý archiv Lexovy rodiny, Dekret Ministerstva školství a osvěty č. j. 107.446/40-III/2 ze dne 3. září 1940, kterým byl profesor Lexa dán do penze. Po válce se znovu vrátil na fakultu, viz Soukromý archiv Lexovy rodiny, Dekret Ministerstva školství a osvěty č. j. A-38.518/45-V/3, v Praze dne 23. července 1945, kterým byl zrušen dekret z roku 1940. V roce 1946 odešel Lexa do penze podruhé, ale poté, co se Černý rozhodl odejít do Velké Británie, byl opět pověřen vedením semináře a pokračoval dále ve výuce. V roce 1951 mu byl obnoven pracovní poměr.
- ²¹ AUK, osobní spis Zbyněk Žába, karton 662, inv. č. 4903, oddíl 1951–1955. Složka s návrhem na jmenování Zbyňka Žáby zástupcem docenta. Návrh děkanátu pro ministerstvo vysokých škol ze dne 30. května 1953, č. 442/1. Od září 1953 mu byl přiznán plat 10 000 Kčs (po měnové reformě 2 000 Kčs).
- ²² Přehledy přednášek na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy se dochovaly jen z některých let.
- ²³ NA, fond Ministerstvo kultury, karton 330. Dále viz Jůnová Macková (2011: 101–110) a Jůnová Macková (2012: 325–348).
- ²⁴ Archiv bezpečnostních složek (dále: ABS), Praha, svazek a. č. 549363 MV.
- ²⁵ Viz archiv ČEGÚ, karton 1 a 2, návrhy na založení Československého egyptologického ústavu a jejich projednávání na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Viz také Macková (2006b: 57–60); Jůnová Macková (*in tisku*). K této problematice viz též Verner (2008).
- ²⁶ NA, fond Ministerstvo školství a kultury, Praha – osobní, nezpracovaná II. řada, Zbyněk Žába. Dopis Zbyňka Žáby Ministerstvu školství a kultury ze dne 9. ledna 1957. V něm vysvětluje své důvody, proč by měl být vybrán na místo lektora českého jazyka v Káhiře.
- ²⁷ Archiv ČEGÚ, korespondence Žáby a Černého. Dopis Žáby Černému ze dne 18. ledna 1957.
- ²⁸ NA, fond Ministerstvo školství a kultury, Praha – osobní, nezpracovaná II. řada, Zbyněk Žába. Odůvodnění finanční částky pro Žábovu cestu do Egypta. Zpráva ministerstva školství z června 1957.
- ²⁹ NA, fond Ministerstvo školství a kultury, Praha – osobní, nezpracovaná II. řada, Zbyněk Žába. Vyrovnání platu pro Žábu na rok 1959. Zpráva ministerstva školství pro Žábu ze dne 22. ledna 1959. Původně měl dostávat 95 egyptských liber dopředu, nakonec dostával jen 75 egyptských liber zpětně a ministerstvo školství mu pravidelně doplácelo 30 egyptských liber. Připojen je velký rozklad Žábovy finanční situace.
- ³⁰ K Žábově působení v Káhiře na Vysoké škole jazyků viz jeho zprávu NA, fond Ministerstvo školství, osobní spisy, Zbyněk Žába. Zpráva o Vysoké škole jazyků v Káhiře a jejich večerních kursech a o naléhavých potřebách československé výuky češtiny na této škole, 17 s., ze dne 16. prosince 1957. V Káhiře již před Žábou vyučoval češtinu Otakar Pecháček (více viz Macková 2006a).
- ³¹ NA, fond Ministerstvo školství a kultury, Praha – osobní, nezpracovaná II. řada, Zbyněk Žába. Složka k Žábově jmenování profesorem egyptologie, zahrnuje dokumenty z let 1957–1959.
- ³² NA, fond Ministerstvo školství a kultury, Praha – osobní, nezpracovaná II. řada, Zbyněk Žába, č. j. 48 578/59. Ministerstvo školství pro Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy ze dne 30. října 1959. Od prosince 1959 mu byl uznán plat 3 100 Kč.
- ³³ Dopis Žáby Černému ze dne 1. března 1951 (Jůnová Macková – Navrátilová 2016: 154–156) a archiv ČEGÚ, korespondence Žáby a Černého. Dopis Žáby Černému ze dne 18. ledna 1957.
- ³⁴ Archiv ČEGÚ, karton 1 a 2, spisy z let 1959 a 1960.
- ³⁵ ABS, spis a. č. V-8748 MV, Otakar Nahodil.
- ³⁶ Váhala studoval u Černého a Lexy, členem ústavu se stal formálně až v říjnu roku 1962, v roce 1971 se stal jeho třetím ředitelem (Bierbrier *et al.* 2012: 551).
- ³⁷ Pavel Červíček, Jaromír Málek a Miroslav Verner ukončili svá studia v roce 1965. V kruhu studentů měli i dvě kolegyně, Blanku Želázkovou a další studentku. Ty se však terénních prací neúčastnily (Jaromír Málek, osobní vzpomínka, červen 2014).
- ³⁸ Archiv ČEGÚ, korespondence Žáby a Černého. Dopis Žáby Černému ze dne 5. července 1967.
- ³⁹ Ján Midziak (1932–2013), stručný životopis viz Martin Odler, <http://cegu.ff.cuni.cz/cs/2013/02/18/jan-midziak-1932-2013/> (přístupné 23. ledna 2017). A dále zápisky z expedice 1963 viz http://aigyp-tos.sk/?page_id=1501&preview=true (přístupné 23. ledna 2017).
- ⁴⁰ Archiv ČEGÚ, korespondence Žáby a Černého. Dopis Žáby Černému ze dne 14. března a 23. března 1967.
- ⁴¹ Československá akademie věd byla zřízena v roce 1953, Nejedlý se stal jejím prvním prezidentem a Lexa byl mezi prvními jmenovanými akademiky. Ačkoli Lexa zde významnější pozice již nedosáhl, stala se tato instituce důležitou platformou pro budování vědeckých i politických kontaktů.

Prameny archivní povahy:

- Archiv bezpečnostních složek (ABS)
 Archiv Českého egyptologického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha (archiv ČEGÚ)
 – korespondence Jaroslav Černý – Zbyněk Žába.
 Archiv Univerzity Karlovy (AUK)
 – fond Filozofická fakulta, Spisy egyptologického ústavu 1959–1967,
 – osobní spis Zbyněk Žába.
 The Griffith Institute Archive, University of Oxford
 – fond Jaroslav Černý.
 Národní archiv (NA)
 – fond Ministerstvo školství a kultury, Praha – osobní, nezpracovaná II. řada, Zbyněk Žába.

Literatura:

- Bierbrier, Morris (ed.)
 2012 *Who Was Who in Egyptology*, London: The Egypt Exploration Society.
 Jůnová Macková, Adéla
 2008 „Čechoslováci v Káhiře. Manželé Haisovi“, in: Obuchová, Lubica (ed.). *Krajané ve starém Orientu. Soubor studií*, Praha: Česká orientalistická společnost, s. 62–68.
 2011 „Journey of Czechoslovak Cultural Delegation to Egypt in 1956. “Cultural Agreement” between Egypt and the Czechoslovak Republic“, *Acta Faculty filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 3, s. 101–110.

- 2012 „Druhá cesta Františka Lexy do Egypta. Československá kulturní delegace v Egyptě v roce 1956“, in: Jůnová Macková, Adéla – Navrátilová, Hana – Storchová, Lucie – Havlůjová, Hana – Jůn, Libor. *Českoslovenští vědci v Orientu I*, Praha: Scriptorium, s. 325–348.
- v tisku *Vznik egyptologického ústavu – mezi UK a ČSAV*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis.
- Jůnová Macková, Adéla – Navrátilová, Hana
- 2015 „Prostor pro naději – Výpravy Československého egyptologického ústavu do Nubie v 60. letech 20. století“, *Pražské egyptologické studie XIV*, s. 17–29.
- 2016 „Druhá generace československých egyptologů: Zbyněk Žába a pražská stolice egyptologie – počátky druhého exilu Jaroslava Černého, cesta z Prahy do Oxfordu (1946–1951)“, *Práce z dějin Akademie věd 8/1*, s. 89–168.
- Krejčí, Jaromír
- 2009 *The Architecture of the Mastaba of Ptahshepses*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague – Academia [Abusir XI].
- Macková, Adéla
- 2006a „Výuka českého jazyka v Káhiře“, *Pražské egyptologické studie V*, s. 1–3.
- 2006b „Vznik a počátky Československého egyptologického ústavu“, *Nový Orient 61/1*, s. 57–60.
- Olšáková, Doubravka
- 2014 *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*, Praha: Academia.
- Petráň, Josef
- 2015 *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha: Karolinum.
- Růžová, Jiřina
- 1996 „Frauen in der tschechischen Ägyptologie“, *Göttinger Miscellen 152*, s. 95–96, 103–104.
- 2010 *Pisatel Místa Pravdy. Život egyptologa Jaroslava Černého / The Scribe of the Place of Truth. The Life of the Egyptologist Jaroslav Černý*, Praha: Libri – Filozofická fakulta, Univerzita Karlova.
- Strouhal, Evžen
- 1987 „Nedožitý sedmdesátiny profesora Žáby“, *Nový Orient 42/7*, s. 212–214.
- Váhala, František
- 1971 „Profesor Zbyněk Žába zemřel“, *Nový Orient 26/10*, s. 257–261.
- 1973 „Zbyněk Žába“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde 100*, s. I–III.
- Verner, Miroslav
- 1972 „Profesor Zbyněk Žába“, *Archiv orientální 40/1*, s. 1–5.
- 1979 „Czechoslovak excavations at Abusir“, in: Reineke, Walter F. (ed.). *Acts: First International Congress of Egyptology, Cairo October 2–10, 1976*, Berlin: Akademie-Verlag, s. 671–675.
- 1998 *Unearthing Ancient Egypt*, Praha: Karolinum.
- 2008 *Objevování starého Egypta*, Praha: Paseka.
- 2009 „Under the flag of Sadiq en-Nuba“, in: Magee, Diana – Bourriau, Janine – Quirke, Stephen (eds.). *Sitting Beside Lepsius. Studies in Honour of Jaromir Malek at the Griffith Institute*, Leuven: Peeters – Departement Oosterse Studies, s. 581–587.
- Volná, Kateřina – Jareš, Jakub – Spurný, Matěj – Pinerová, Klára
- 2009 *Prověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny, v. v. i.
- Wagner, Caroline S.
- 2009 *The New Invisible College*, Washington DC: Brookings Institution Press.
- Westad, Odd Arne
- 2005 *The Global Cold War. Third World Interventions and the Making of our Times*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Zilynská, Blanka
- 1998 „Poválečná obnova a zápas o charakter university“, in: Havránek, Jan – Poustka, Zdeněk (eds.). *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, Praha: Karolinum, s. 238–249.
- Žába, Zbyněk
- 1950 „Un nouveau fragment du sarcophage de Merymôsé“, *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte 50*, s. 509–514.
- 1951a „L'État actuel de l'égyptologie en Tchécoslovaquie“, *Archiv orientální 19/1–2*, s. 75–78.
- 1951b „Dating of the social revolution in ancient Egypt“, *Archiv orientální 19/3–4*, s. 615.
- 1953 *L'orientation astronomique dans l'ancienne Égypte, et la précession de l'axe du monde*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd [Archiv orientální. Supplementa II].
- 1956a *Les maximes de Ptahhotep. Texte, traduction et commentaire*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- 1956b „L'orientation des temples égyptiens de l'époque gréco-romaine et une nouvelle interprétation d'un attribut peu connu du dieu Thout“, in: Gestinger, Hans (ed.). *Akten des VIII. Internationalen Kongresses für Papyrologie, Wien, 1955*, Wien: Rudolf M. Rohrer Verlag [Mitteilungen aus der Papyrussammlung der Österreichischen Nationalbibliothek. Neue Serie 5], s. 155.

Abstract:

Czechoslovak Egyptology in the world of the Cold War – the Žába era

Zbyněk Žába's (1917–1971) anniversary reminds us of several decades of history of Czechoslovak Egyptology which was tied very closely to individual scholarly biographies and only relatively recently obtained an institutional history. Aspects of the life of Žába, who was sometimes viewed as a controversial figure, are set against the backdrop of coeval events. The contribution highlights some paradoxes inherent to a work of an international scholar tied to a country on the Soviet side of the Iron curtain, including his attempts to balance the requirements of a national institutional scholarship and the inherently international character of his discipline. The foundations for the Czechoslovak Institute of Egyptology were laid successfully in the complex period of the late 1950s.

Zbyněk Žába – Jaroslav Černý – Egyptology – Czechoslovak Institute of Egyptology – Abusir – *Topographical Bibliography* – Czechs in Egypt – history of Egyptology – socialism – Czechoslovakia

Zbyněk Žába – Jaroslav Černý – egyptologie – Československý egyptologický ústav – Abúsir – *Topografická bibliografie* – Češi v Egyptě – dějiny egyptologie – socialismus – Československo

Adéla Jůnová Macková (junovamackova@mua.cas.cz)
 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i.
Hana Navrátilová (h.navratilova1@btinternet.com)
 University of Reading